

Rečenice bojazni

u grčkom, latinskom i srpskohrvatskom jeziku

Napisao redovni pravi član

Dr. A. Musić

*Primljeno u sjednici historičko-filološkog razreda Jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti 14. januara 1932.*

1. O konstrukciji rečenica bojazni u klasičkim jezicima pisalo se već mnogo, ali uza sve to ima i u tom području pitanjâ, koja još jednako čekaju rješenje, bar rješenje bolje od onoga, koje se eventualno već našlo. Stoga ne će biti izlišno, ako ću i ja pokušati da priložim svoj dijelak za bolje razumijevanje tih rečenica. Pored klasičkih jezika uzet ću u izučavanje i jezik srpskohrvatski ne samo zato, da bi se s pomoću klasičkih jezika razjasnilo, što je u njemu nejasno, nego i zato, što i on znatno pomaže kod prosuđivanja naročito grčkih oblika rečeničnih. Svoj ću pak rad udesiti tako, da ne ću raspravljati o svakom jeziku napose kao o jednoj cjelini, nego pojave u sva tri jezika promatrati napose u samostalnim, napose u sporednim rečenicama. A počet ću svagdje s grčkim jezikom kao onim, koji od sva tri jezika pokazuje najviše oblika za izričaj bojazni; za njim dolazi svagdje na red latinski kao stari mu drug, a onda srpskohrvatski.

I. Samostalne rečenice bojazni

A. u grčkom jeziku.

2. U grčkom se jeziku u samostalnoj rečenici bojazan izriče konjunktivom s negacijom μή, na pr. ἀλλὰ τί ἢ μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός; μή μ' ἀπαιρούμενον πόλιος πεδίον δὲ νοήσῃ καὶ με μεταίχθας μάρψῃ ταχέεσσιν πόδεσσιν. Φ 562—4. 'da me (Ahilej) ne opazi, gdje skrećem od grada u polje, pa za mnom poletjevši da me ne stigne!' To govori Trojanac Agenor, koga je Apolon potakao, da Ahileju na put stane. Pita se, kako je taj izričaj postao

i što upravo znači. Držim, da ga ne valja shvaćati drukčije nego kao postulativni izričaj istoga oblika, koji pozitivan znači poziv (Aufforderung), a negativan odvrćanje (prohibitio, Abwehr), postao je pak od primitivnoga finalnoga. Tako u primjeru: *Ἐπιτοχος ὁρσώμεν κρατερὸν μένος ἰπποδάμοιο. Η* 38. rečenica znači: '(pozivam te [Apolon Atenu] na nešto); onda ćemo potaći Hektorovu silnu snagu'. Da Apolon Atenu na nešto poziva izrečeno je samo postulativnim tonom, s kojim se izgovara konjunktiv *ὁρσώμεν*, a moglo bi se izreći i invitativnom riječju kao na pr. *ἄγε*; samim pak konjunktivom, koji je futurski, kazuje se posljedak pozivu Apolonovu. Ali taj je posljedak i svrha pozivu. Ako pak konjunktiv znači svrhu, ne može obstati kao futurski, jer svrha može biti samo sama radnja glagolska bez obzira na vrijeme. Stoga futurski konjunktiv prelazi u finalni, koji je postulativan. Sada je rečenica finalna te znači: '(pozivam te na nešto zato), da potaknemo Hektorovu silnu snagu'. Ali budući da je radnja pozivanja takova, te traži dopunu izričajem svoga sadržaja (na što Apolon poziva Atenu), to se svrha te radnje shvaća kao sadržaj njezin te finalni konjunktiv i finalna rečenica s njim prelazi u eksplikativni konjunktiv i u eksplikativnu rečenicu, ali i konjunktiv i rečenica s njim ostaje postulativna. Kod toga valja na um uzeti, da postulativna eksplikativna rečenica nužno pretpostavlja finalnu, jer samo svrha radnje njezine može pokazivati postulirani sadržaj njezin. Tako napokon naša rečenica znači: '(pozivam te na to), da potaknemo Hektorovu silnu snagu'.

Uzmimo još jedan negativan primjer: *μή σε, γέρον, κοίλῃσιν ἐγὼ παρὰ νηυσὶ κίχλω ἢ τὴν δευῖοντι ἢ ἑσπερον αὖτις ἴοντα. Α* 26—27. Primjer valja uopće shvatiti isto tako kao predašnji, samo je razlika u tom, da je u ovom konjunktiv negiran negacijom *μή*, koja po mom mišljenju znači upravo 'ne stoji to da' — (isp. Rad Jug. ak. 242. str. 183). Agamemnom pretpostavlja, da će starac kod brodova ostati ili kasnije opet doći, pa stoga mu prijeteći kaže: '(pazi na nešto, čuvaj se), (pa onda) ne stoji to, da ću te kod šupljih brodova zateći'. A onda dalje: '(čuvaj se zato), da te kod šupljih brodova ne zatečem'. Napokon '(čuvaj se toga), da te kod šupljih brodova ne zatečem'.

Upravo tako, držim, valja shvaćati rečenicu bojazni sa *μή* i s konjunktivom u primjeru iz *Φ* 562—4. navedenom naprijed. Trojanac Agenor, kojega je Apolon potakao, da Ahileju na put stane, pomislio je, da će ga Ahilej opaziti i stići. Ali toga se on boji te

želi, da se ne dogodi, jer božazan pregnantno može obuhvaćati i želju,* da se ono, čega se čovjek boji, ne dogodi. Značenje navedene rečenice kao tipa po onom, što je rečeno, razvijalo se ovako: (bojeći se želim nešto), (onda) me on ne će opaziti i stići — (bojeći se želim nešto z a t o), da me on ne opazi i ne stigne — (bojeći se želim t o), da me on ne opazi i ne stigne. Tako postulativni konjunktiv u negiranoj eksplikativnoj rečenici pokazuje, što Agenor želi. Što pak on želi, da mu se ne dogodi nešto nepovoljno, to je znak, da se toga boji, da ono, što želi, želi bojeći se.

Ako se čovjek boji, da se nešto ne će dogoditi, a želi, da se dogodi, upotrebljava *μή οὐ*; na pr. *ὠρίζομαι μὲν τίρδε μή οὐ μολῇς πόλιν*. Eur. Res. 115. (bojeći se želim, da ne bude to, da ne dođeš u ovaj grad = želim, da bude to, da dođeš — želim, da dođeš; *οὐ* je naknadno došlo u gotovu rečenicu bojazni sa *μή*, jer onaj, što govori, Eneja, misli na to, da Hektor ne će doći u grad (*οὐ μολῇς* fut. konj.).

3. Čega se čovjek boji i što želi da ne bude, pada normalno u budućnost; pa onda bi valjalo očekivati, da će u rečenici bojazni konjunktiv svagda značiti radnju buduću s gledišta onoga, koji govori. Ali često se čini da znači radnju s toga gledišta i sadašnju ili prošlu; na pr. *ὦ μοι ἐγὼ, μή τίς μοι ἐφαίρησιν δόλον αὐτῇ ἀθανάτων*. ε 356—7. (radnja je sadašnja). — *μή ἀγοριζόμενον ἤ τὸ ἀλλήθες εἶπεν*. Plat-Gorg. 462, c. (radnja je sadašnja, za prošlu isp. primjer iz A 555 u § 12.). Ali konjunktiv ne može značiti ni sadašnjosti ni prošlosti; pa i u našim primjerima to samo prividno znači. Ako se naime želi radnja, kojoj vršenje pada u sadašnjost ili u prošlost, koja se dakle već bud vrši (ili se vršila) bud ne vrši (ili se nije vršila), ali onaj, koji želju izriče, ne zna, da li se bud vrši (ili se vršila) bud ne vrši (ili se nije vršila), takovom se željom ne može htjeti postići vršenje ili suvršenje radnje, jer tomu vrijeme već traje ili je čak prošlo, nego samo to, ako joj se želi vršenje, da se pokaže, da se vrši (ili da se vršila), ako li joj se želi nevršenje, da se ne pokaže, da se vrši (ili da se vršila, isp. Akena Grundzüge str. 117.). Razvoj značenja konjunktivu teče jamačno tako, da se želja izriče upravo samo uopće, apstraktno, bez obzira na kakav konkretan slučaj. Ali ako je situacija takova, da se radnja, kojoj se vršenje ili nevršenje želi, bud vrši (ili ne vrši) bud vršila (ili nije vršila), onda se želja mora promijeniti tako, da se želi samo to, da

* Pojam želje uzima se u širem smislu za postulaciju uopće.

se pokaže ili da se ne pokaže, da se radnja vrši (ili da se vršila). Tako Odisij u navedenom primjeru iz ε 356. želi upravo samo uopće, da mu tko ne snuje prijevaru. Ali je situacija takova, da mora misliti na to, da mu već sada tko snuje prijevaru, pa onda se ta želja njegova mora pretvoriti u želju, da se ne pokaže, da mu tko (sada) snuje prijevaru. Taj je slučaj različan od onoga, kad se želi vršenje ili nevršenje sadašnje ili prošle radnje, za koju se zna da se bud ne vrši (ili da se nije vršila) bud vrši (ili da se vršila), jer onda želja postaje irealna, a u našem slučaju ona nije irealna.

Tko želi, da nešto ne bude u budućnosti ili da se ne pokaže, da jest u sadašnjosti ili da je bilo u prošlosti, on nagađa, da ono, čega se tiče njegova negativna želja, hoće biti ili jest ili je bilo. Tako bi *μή* s konjunktivom pokazivalo i ono, što onaj, koji govori, nagađa, jer nagađa ono, što želi da ne bude ili da se ne pokaže, da jest ili da je bilo. Ali konjunktiv ne može direktno značiti, što se nagađa, jer mu značenje nije temporalno, nego se otuda, što znači želju, da nešto ne bude ili da se ne pokaže, da nešto jest ili da je bilo, samo razbira, da se nagađa vršenje radnje (u budućnosti ili u sadašnjosti ili u prošlosti), za koju se želi, da se ne vrši (u budućnosti) ili da se ne pokaže, da se vrši (u sadašnjosti) ili da se vršila (u prošlosti). Konjunktiv znači nagađanje samo indirektnim načinom. Ako se hoće direktno da istakne, da se nagađa vršenje radnje u sadašnjosti ili u prošlosti, konjunktiv se zamjenjuje indikativom prezenta ili preteritom; za budućnost dolazi futur samo u zavisnim rečenicama bojazni, koje znače nagađanje (isp. § 12.). Kod toga onda *μή* (*μή οὐ*), koje jednako ostaje u rečenici i s promijenjenim značenjem, prestaje biti prohibitivna partikula pa dobiva značenje partikule, koja znači nagađanje (*možda, jamačno, po svoj prilici* i sl.). Tako u primjeru: *μή γάρ οὐ καλῶς σκοποῦμεν οὕτω σκοποῦντες*. Plat. Krat. 432, a. *μή οὐ* s konjunktivom držim da znači samo želju, da se ne pokaže, da ne razmatramo (sada) dobro. Otuda se tek razbira nagađanje, da ne razmatramo dobro. Tako i *μή ἀγοιζόμενον ἢ τὸ ἀληθὲς εἰπεῖν*. Plat. Gorg. 462, e. znači samo želju, da se ne pokaže, da je preprosto istinu reći. Otuda se samo razbira nagađanje, da je (sada) preprosto istinu reći. Takovih primjera ima najviše u Platona, i to s konjunktivom prezenta, jer onda vrijeme (sadašnjost), u koje se nagađa da se radnja vrši, najbliže stoji onomu vremenu (budućnosti), u koje se želi da se ne pokaže, da se radnja u sadašnjosti vrši. Više primjera kod Webera Absichtssätze II. str. 51. i d. (iz Platona¹); isp. Kühnera-Gertha I. str. 224., Stahla str. 366, 3.

Drukčije je onda, ako se konjunktiv zamjenjuje indikativom; na pr. *ἀλλὰ μὴ τοῦτο οὐ καλῶς ὁμολογήσαμεν*. Plat. Menon 89, c. Tu nema više želje, nego se direktno izriče nagađanje, da se radnja glagolska ne vrši u prošlosti, a *μὴ* ipak ostaje, ali dobiva značenje 'možda', a *μὴ οὐ* 'možda ne': 'možda se u tom nijesmo dobro složili'. Isp. još: *μὴ οὐν οἴομεθα καὶ κακοῦργους πολλοὺς ἐν αὐταῖς (ταῖς πόλεσιν) εἶναι κέντρα ἔχοντας*. Plat. Rep. 8, 552, e. ('možda mislimo'). — *ἀλλ' ἄρα μὴ οὐ τοιαύτην ὑπολαμβάνεις σου τὴν παρὰ Πρωταγόρου μάθησιν ἐσεοῦναι*. Plat. Prot. 312, a. ('možda ne shvaćaš tako Protagorinu nauku'). Takovi se primjeri s indikativom nalaze samo u Platona, a mnogi sa *μὴ οὐ*. Više primjera navode Kühner-Gerth τ, 224, i d., Stahl 367, 1. *Μίποιε* i u potonjem jeziku dolazi u značenju 'možda'; na pr. *μίποιε δὲ δεῖ γράφειν ἀντὶ τῆς Ἀνδρείας Ἀπειαν*. Aten. 586, e; isp. Kühnera-Gertha II, 396, Anm. 5.

4. Od konstrukcije *μὴ οὐ* s konjunktivom treba razlikovati konstrukciju *οὐ μὴ* s konjunktivom (obično aorista), koja ne dolazi još kod Homera. Dok kod konstrukcije s *μὴ οὐ* negacija *μὴ* obuhvaća i negaciju *οὐ*, to kod *οὐ μὴ* negacija *οὐ* obuhvaća i negaciju *μὴ*; konstrukcija s *οὐ μὴ* negacija je konstrukcije s *μὴ*. Ako dakle *μὴ φύγῃ μόνον* indirektno znači 'jamačno će uteći sudbini', to *οὐ μὴ φύγῃ μόνον* (isp. Eshilovu Sed. 199) znači: 'ne će biti to, da će jamačno uteći sudbini = nipošto ne će uteći sudbini'. Tako imamo:

μὴ φύγῃ jamačno će uteći
μὴ οὐ φύγῃ jamačno ne će uteći
οὐ μὴ φύγῃ nipošto ne će uteći.

Razlika u značenju između *μὴ οὐ φύγῃ* i *οὐ μὴ φύγῃ* u tom je, da je drugi izričaj odlučniji. Konstrukcija s *οὐ μὴ* rado se tumači tako, da se kod *οὐ* ima razumijevati glagol bojazni, o kojem zavisi rečenica s *μὴ*; tako na pr. *οὐ μὴ φύγῃ* = *οὐ (φοβοῦμαι) μὴ φύγῃ*: 'ne bojim se, da će uteći = ne će uteći'; isp. Kühnera-Gertha II, 221. Ali makar da ima primjerâ, gdje glagol bojazni iza *οὐ* i stoji, opet držim, da *οὐ* negira izričaj sa *μὴ* u stadiju, u kojem indirektno znači već na pr. 'jamačno će uteći'. Isp. i Akena Grundzüge str. 233, i d., 34, i d. To se vidi i otuda, što pored konjunktiva *οὐ μὴ* dolazi i s futurum; na pr. *οὐ τοι μίποιε σ' ἐκ τῶνδ' ἐδράνων, ὃ γέρον, ἄζοντα τις ἄξει*. Sof. Ed. Kol. 176—7 'nipošto te ne će prognati' (isp. srphrv. ne boj se § 22, a). V. Kühnera-Gertha II, 221 i d., Bäumlaina Partikeln 310.

5. Tko nešto nagađa, njemu je jamačno stalo do toga, da dozna, da li realnost njegovo nagađanje potvrđuje, da li se radnja, kojoj vršenje bilo u koje vrijeme nagađa, doista u to vrijeme vrši. A do toga dolazi pitanjem. Stoga se nagađanje lako razvije u pitanje. Pa tako je i kod nagađanja rečenicom sa *μή* (*μή οὐ*). Uzmimo primjer: *ἀλλὰ μή σε κατακώλυω ἀπέναι ἤδη βουλόμενον*. Ksen. Ekon. 12, 1. U § 3. vidjeli smo, kako takova rečenica dobiva značenje nagađanja: „možda te zadržavam, dok već hoćeš da ideš”. A otuda postaje pitanje ovako: Rečenica sa *μή* može po značenju služiti kao hipotetička protaza (*μή*: „možda, ako, li”), kojoj pripada (neizrečena, unutrašnja) apodoza s istim materijalnim sadržajem, a čitava se hipotetička perioda može, ako se hoće da pita, shvatiti kao zavisna o težnji za obaviješću, koja se kod direktnoga pitanja izriče samim upitnim tonom, a kod indirektnoga osobitim glagolom dicendi ili sentiendi (isp. Rad Jug. ak. 172. str. 102. i d., moje Beiträge z. griech. Satzlehre § 21. i d.). Tako naša rečenica, ako se samo izgovori s upitnim tonom, postaje pitanje sa značenjem: „(kaži mi), ako te zadržavam, (da te zadržavam)”. A kakav se odgovor očekuje na takovo pitanje? Budući da je pitanje poteklo od nagađanja i da se na pitanje svagda očekuje odgovor skladan s mišljenjem onoga, koji pita, ne može se na tako postalo pitanje očekivati odgovor drukčiji nego pozitivan. Negacija je *μή* već u nagađanju posve izgubila značenje negacije. Važan je samo smisao rečenice, a taj je pozitivan. Takova su i tako isto postala srpskohrvatska pitanja sa *da ne* (isp. § 10.), koja sam u Radu Jug. ak. 172. str. 170. nazvao suspikativnima, jer izriču nagađanje ili naslućivanje pitaočevo, pa taj naziv može ostati i za grčka (isp. moje pomenute Beiträge str. 44.). Ima ih samo s indikativom već kod Homera, najviše kod Platona. Ako se pitanje hoće i da označi kao pitanje, meće se preda nj *ἤ* (kod Homera) ili *ἄρα* (= *ἤ ἄρα*). *ἦ* je ista partikula kao hipotetičko *ἤ* (u kipričkom, u dorskom i u atičkom dijalektu = *ei*), koje je od aseverativne partikule preko koncesivne postalo hipotetička, pa kao takova dolazi i u pitanjima označujući ih kao hipotetičke protaze, samo se naglašuje drukčije; v. Kühnera-Gertha II, 526. i d. Primjeri: *ἤ μή τίς σε μῆλα βορῶν ἀέροντος ἐλαύνει*; *ἤ μή τίς σ' αὐτὸν κτείνει δόλω ἢ βίῃ*; 1405—6. (isp. i § 200.) — *ἄρα γε μή ἐμοῦ προμηθεὶ καὶ τῶν ἄλλων ἐπιτηδείων*; Plat. Krit. 44, e. Bez toga znaka dolaze naša pitanja istom od Eshila kao u navedenom pitanju iz Ksen. Ekon. 12, 1. Ali onda lako nastaje sumnja, je li rečenica upravo pitanje ili samo nagađanje,

osobito ako se ne dobiva odgovor; pa i onda, ako se dobiva, ne treba rečenica baš da bude pitanje, jer se odgovor može dobiti i na samo nagađanje. Često istu rečenicu jedan izdavač teksta označuje interpunkcijom kao nagađanje, a drugi kao pitanje. Isp. primjere s indikativom navedene u § 3. za nagađanje. Više primjera u Kühnera-Gertha II, 524. pa u Bäumleina Partikeln 303.

6. Ali pitanja sa *μή* mogu biti i onakova, kakva sam u Radu Jug. ak. 172. str. 141. (isp. i moje Beiträge str. 43.) nazvao admirativnima. To su pitanja, na koja se očekuje određen odgovor, i to ako su pozitivna, negativan, ako li su negativna, pozitivan, a postaju tako, da pitaocu netko bilo riječju ili vladanjem nametne misao (ili ga ponuka na misao) suprotnu njegovoj, te on ne vjerujući onomu, što ona znači, i čudaći mu se tu nametnutu misao meće u pitanje (kao hipotetičku protazu), pa od onoga, koga pita, traži izjavu, je li istina ono, što ona nametnuta misao znači; a kako je nametnuta misao suprotna njegovoj, odgovor se pak na pitanje očekuje skladan s mišlju pitaočevom, dolazi do toga, da se na pozitivno pitanje očekuje negativan, a na negativno pozitivan odgovor; na pr. *ἢ μοῦνοι γιγνέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεΐδαι;* I 340. Ahilej misli, da ne ljube žene samo Atrejevići, a vladanje Agamemnonovo nameće mu misao, da ljube žene samo A.; to pak on ne vjeruje, nego mu se čudi te pita, je li istina (stoji li to), da ljube žene samo A., a na to pitanje prema svom mišljenju očekuje dakako negativan odgovor; — isp. još: *ὦ ἀρίστειτε σὺ βῶτα, τί ἢ δὲ σὺ τόνδε πόλιν δὲ ἡγάγες; ἢ οὐχ ἄλις ἡμῖν ἀλίμονες εἰσι καὶ ἄλλοι;* Q 375—6. (očekuje se pozitivan odgovor). Ovakovo pitanje, i to pozitivno, na koje se očekuje negativan odgovor, može biti i rečenica sa *μή* postala od rečenice bojazni. A kakva je onda razlika između suspikativnih i tih admirativnih pitanja sa *μή*? Na suspikativna se očekuje pozitivan, a na admirativna negativan odgovor. A do toga se dolazi ovako. Uzmimo primjer: *τί οὖν; ὁ ταύτης ἄρα μὴ 'ς προῶσαν φυγὼν πρόμνηθεν ἤρθεν μηχανήν σωτηρίας, ρεῶς χαμούσης ποτίῳ πρὸς νέμει;* Esh. Sedm. 208—10. Eteoklo misli sam, da brodar, ako s krme na kljun pobjegne, tim ne nađe (*ἤρθεν* gnom. aor.) spasenja u buri; a vladanje kora nameće mu misao, upravo nagađanje izrečeno rečenicom: *μή ἤρθε σωτηρίαν* sa smislom „možda nađe spasenje“. Toj nametnutoj misli Eteoklo se čudi, jer ne vjeruje, da je ispravna, pa mećući je u pitanje te izgovarajući je s admirativnim upitnim tonom (*ἄρα μὴ ἤρθεν;*) traži od kora, da mu kaže, nađe li doista brodar tim načinom

spasenje; ali na to pitanje prema svome mišljenju očekuje negativan odgovor. Inače sve, što je o postanju suspikativnih pitanja sa *μή* u § 5. rečeno, vrijedi i za admirativna. Samo je razlika u tom, da rečenicu (nagađanje), od koje pitanje postaje, tamo zamišlja pitalac sam, a ovdje mu se nameće, a on sam misli protivno. Po tom pitanje znači: „nađe li brodar spasenje, kaži, da nađe, ali ja mislim, da ga ne nađe, pa očekujem prema tomu negativan odgovor“. Često se (kao baš u našem primjeru) ne dobiva nikakav odgovor. A pitaocu obično nije toliko ni stalo do odgovora, nego hoće samo svoje mišljenje osobito odlučno da istakne i drugoga o ispravnosti njegovoju da uvjeri. To vrijedi i za druga admirativna i uopće za sva pitanja, na koja se očekuje određen odgovor, pa i za suspikativna. Pred rečenicom stoji *ἄρα* označujući je kao pitanje (§ 5.), a to biva, čini se, kod admirativnih pitanja češće nego kod suspikativnih. *Μή* je dakako i ovdje posve izgubilo značenje negacije, te se rečenica ističe kao pozitivna. Formalno se dakle admirativno pitanje sa *μή* razlikuje od suspikativnoga samo tim, što se admirativno izgovara s admirativnim, a suspikativno s običnim upitnim tonom. Ali materijalna je razlika velika, a dolazi samo otuda, što kod suspikativnoga pitanja pitalac sadržaj rečenice, od koje je pitanje postalo, prihvaća, a kod admirativnoga mu se protivi, što se očituje u modifikaciji upitnoga tona i u očekivanju različita odgovora. Ako dakle gramatike (na pr. Kühner-Gerthova II, 524.) uče, da se na pitanje sa *μή* uopće očekuje negativan odgovor, zaboravljaju na rečnu razliku. Ali ako se gleda samo na admirativna pitanja, onda je u njima negacija *οὐ* znak, da se očekuje pozitivan, a negacija *μή* znak, da se očekuje negativan odgovor. Isp. još na pr. *μή αὐτὸν οἶε φροντίσαι θανάτου καὶ κινδύνου*; Plat. Apol. 28, d. Više primjera kod Kühnera-Gertha II, 524. i kod Bäumleina Part. 303.

Platon je na nekoliko mjesta (4) u admirativnom pitanju sa *μή* upotrijebio i konjunktiv, koji samo indirektno može značiti nagađanje sadašnje ili prošle radnje, — jasan znak, da je izvor takovim pitanjima u rečenicama bojazni, gdje konjunktiv ima smisla; na pr. *ἄρα μή ἄλλο ἢ τὸ θάνατος ἢ τοῦτο*; οὐκ, ἀλλὰ τοῦτο. Plat. Fedon 64, c., *ἄρα* označuje rečenicu kao pitanje, a upitni ton kao admirativno; isp. Webera Absichtss. II, 52. i Stahla 367.

7. U obadviije vrste pitanja sa *μή* poteklih od rečenica bojazni (u suspikativnim i u admirativnim) mjesto *μή* dolazi u atičkom dijalektu i *μὲν* (= *μή οὐν*); na pr. *τέκνον, τίνας φώνημα; μὲν Ὀδυσσεὺς ἐπησθόμην*; Sof. Fil. 1295. „da nijesam Odiseja začuo?“

(susp.). — τί δαί; παῖς καὶ πρεσβύτερος μὲν ἀνόλαστοι ὄντες καὶ ἄδικοι ἀγαθοὶ ἂν ποιεῖ γένοιτο; οὐ δῆτα. Plat. Menon 73, b. 'hoće li igda dobri postati? nipošto' (admir.). Μὲν kao znak (pozitivna) admirativna pitanja prešlo je i u negativno, pa onda se razlike radi u prvom slučaju uz μὲν meće μή, a u drugom οὐ; na pr. μὲν μή τι ἡδίκησας τὸν πατέρα ἢ τὴν μητέρα; Plat. Lis. 208, e. — μὲν οὐ πέποιθα; πέποιθα. Eur. Med. 733. Isp. Kühnera-Gertha II, 525., Bäumleina Part. 303/4.

B. u latinskom jeziku.

8. Grčkim rečenicama bojazni sa μή i s konjunktivom odgovaraju latinske sa nē i s konjunktivom. Primjera ima malo; na pr. At ille *ne suscenseat*. Plaut. Stich. 600. — Sed *ne difficilia optemus*. Cic. Brut. 295.; isp. Kühnera-Stegmanna II, 254/5. Prosuđivati valja takove rečenice isto onako kao analogne grčke. Bojazan je onoga, koji govori, pa tako i želja izrečena postulativnim tonom. Nē ima isto značenje kao grč. μή (isp. Rad. Jug. ak. 242. str. 204.). Kod konjunktiva treba na um uzeti, da latinski konjunktiv ne odgovara indoevropskomu i grčkomu konjunktivu, nego optativu (isp. Rad. Jug. ak. 235, 201. i d.). Po tom latinski konjunktiv ni ovdje ni u drugim slučajevima, gdje je još postulativan, nije takav postao od futurskoga, jer latinski konjunktiv, t. j. oblik, koji se u latinskoj gramatici zove konjunktiv, i ne dolazi u futurskom značenju, — nego od potencijalnoga, ali opet preko finalnoga. Tako je navedeni primjer iz Plaut. Stich. 600. kao tipičan postao ovako: Ille *ne suscenseat* = '(bojeći se želim nešto), (pa onda) se on ne bi srdio — '(bojeći se želim nešto za to), da se on ne bi srdio — '(bojeći se želim to), da se on ne bi srdio'. Latinskomu konjunktivu odgovara srpskohrvatski kondicional, ali kako latinski konjunktiv zastupa ne samo indoevropski optativ i slavenski kondicional, nego i indoevropski konjunktiv i slavenski prezenat, mogao bi se u prijevodu za nj upotrijebiti i prezenat '(da se ne srdi)'. Isp. Rad Jug. ak. 242. str. 210. i d. Tako postala rečenica bojazni ne razvija se dalje kao u grčkom. Najviše bi se moglo reći, da bi se mogla shvatiti i u značenju, koje smo kod grčke našli u § 3., da naime konjunktiv, ali samo indirektno, znači nagađanje ('možda bi se on srdio'). Ali to značenje nije tako jasno kao u grčkom. Nikako pak konjunktiv ne prelazi u indikativ.

C. u srpskohrvatskom jeziku.

9. Grčkim rečenicama bojazni sa *μή* i s konjunktivom i latin-skim sa *nē* i s konjunktivom odgovaraju srpskohrvatske sa *da ne* i s prezentom, koji u slavenskim jezicima zamjenjuje indoevropski konjunktiv, ili s kondicionalom, koji odgovara latinskomu konjunktivu (a indoevropskomu i grčkomu optativu). Evo nekoliko primjera: *Da mene vi naopako ne razumijete.* Đ. Rapić 111. — *Da Bog ne ukrati.* Nar. posl. Vuk. — *Da ne bi iko cijenio,* da se s ovom zapovijedi zabranjuje zanat. J. Matović 333. Vidi Akad. jr. II, 164^a i d.; ali tu su primjeri pomiješani s primjerima, u kojima je taj izričaj uopće postulativan, jer se često jedni od prugih doista ne mogu razlučiti. Pa i postali su svi jednako, i to isto onako kao analogni grčki i latinski; tako navedeni primjer iz Nar. posl. kao tipičan ovako: (Bojeći se želim nešto), (onda) Bog ne će ukratiti — (bojeći se želim nešto zato), da Bog ne ukrati — (bojeći se želim to), da Bog ne ukrati! U praslavenskom jeziku, u kojem je tip takovih rečenica morao postati, futur se izricao sigurno samo prezentom, pa je prijelaz futurskoga prezenta u postulativni bio lakši, nego da se futur izricao osobitim oblikom (kao u srpskohrvatskom). *Da,* koje je samo sobom upravo kopulativna partikula, moglo bi se misliti da je prvobitno vezalo posljedak s izričajem bojazni i želje [na pr. bojeći se želim nešto, *da* (= i) Bog ne će ukratiti], pa onda postalo finalna i eksplikativna konjunkcija prema tomu, kako se rečenica dalje razvijala. Ali to ne može biti, jer bojazan i želja nije izrečena riječju, pa se rečenica sa *da* nema su čim vezati. Moglo se pak i moralo to dogoditi onda, kad je bojazan i želja bila izrečena riječju (glagolom timendi); na pr. „(Bojeći se želim) (= bojim se), *da* Bog ne ukrati“. Valja dakle držati, da je odatle prešlo i u samostalne rečenice ili da su takove samostalne rečenice postale od zavisnih (§ 20.). Prvobitno, čini se, da u postulativnim rečenicama uopće pa ni u našima nije bilo konjunkcije. Na to upućuju primjeri kao rus. *pojđemъ, posidimъ, popbēmъ* = „da pođemo!“ itd., pa i srphrv. *idemo* = „da idemo!“, isp. Vondrāka Vergl. Slav. Gramm. 2, 295. i d. Malo drukčije sam to prikazao u Radu Jug. ak. 142. str. 92. i d., isp. ipak ib. 18. i d.

10. U grčkom smo našli, da se konjunktiv s negacijom *μή* upotrebljava ne samo onda, ako se bojazan (želja) tiče radnje, kojoj vršenje pada u budućnost, što se normalno događa, nego i onda, ako se ona tiče radnje, koja se vrši u sadašnjosti ili u prošlosti.

Ali onda se ne želi samo vršenje (upravo: nevršenje) radnje, nego to, da se ne pokaže, da se takova radnja vrši ili da se vršila (§ 3.). Tomu bi u srpskohrvatskom odgovaralo *da ne* sa željnim prezentom za sadašnjost ili za prošlost. Ali tome u tom jeziku nema traga. U grčkom smo našli i to, da konjunktiv s negacijom $\mu\eta$ kao izričaj bojazni može indirektno značiti i nagađanje, da se ono, čega se čovjek boji, događa (upravo: da će se dogoditi). Ako to pada u sadašnjost ili u prošlost, mjesto konjunktiva se radije upotrebljava indikativ prezenta ili preterit. Ali ti oblici ne znače više želju (a mogli bi značiti irealnu želju, kakva želja u bojazni nije). Konjunktiv se dakle zamijenio indikativom istom u značenju nagađanja. I *da ne* sa željnim prezentom u rečenici bojazni znači nagađanje, ali također samo indirektno. Za direktni izričaj nagađanja, osobito sadašnje i prošle radnje, zamijenio se i u srpskohrvatskom željni prezenat, koji odgovara grčkomu konjunktivu, temporalnim indikativom. U grčkom jeziku valja dakle u tom razvoju razlikovati 3 stepena: a) željni konjunktiv sa $\mu\eta$ za buduću radnju; b) isti željni konjunktiv sa $\mu\eta$ za sadašnju ili prošlu radnju; c) indikativ prezenta ili preterit sa $\mu\eta$ u značenju nagađanja. A u srpskohrvatskom prešlo se od željnoga prezenta za budućnost odmah na temporalni prezent ili na preterit, dakle od stepena a) na stepen c). Ali da su i grčke kao i hrvatskosrpske takove indikativne rečenice nagađanja potekle od željnih (prohibitivnih) rečenica bojazni, dokazuju negacije grč. $\mu\eta$, srphrv. *da ne*, koje su u njima ostale značeći 'možda'.

S grčkima se takove srpskohrvatske rečenice slažu i u tom, da su od njih kao i od grčkih potekla suspikativna pitanja. Primjera ima mnogo, najviše s glagolom u perfektu: na pr. *Da ti nije ozebao vojno?* N. pj. Vuk I, 528. — Ja sam sinoć vrlo pijan bio, *da što loše besjedio nisam?* ib. II, 131. — Oj Boga vi, dva vrana gavrana! Odakle ste jutros polećeli? *Da nijeste* od zemlje Srbije? Ne znate li za mog gospodara, u Srbiji pašu Čaja-pašu? ib. IV, 342. Više primjera u Akad. rj. II, 169^a i u Radu Jug. ak. 172. str. 191. i d., gdje je postanje suspikativnih pitanja sa *da ne* prikazano drukčije. U srpskohrvatskom mogu se takova pitanja zvati nepravda suspikativna, jer nijesu (kao prava pitanja) postala direktno od hipotetičkih protaza. A to je i potrebno razlike radi, jer ima i pravih suspikativnih sa *ne li*. I u njima najčešće dolazi perfekat. Pravo suspikativno pitanje dolazi pored nepravoga u već navedenom primeru iz Nar. pj. Vuk IV, 342. Isp. još: *Nije l' majka rodila junaka i u svate caru opremila, da za cara na mejdan izide?* Nar.

pj. Vuk II, 144. — Oj Boga ti, kneževa vojvodo! Što si tako konja oznojio? *Ne ideš li* na polja Kosova? *Ne vide li* čestitoga kneza, gospodara i moga i tvoga? ib. II, 307. — Više primjera u Radu Jug. ak. 172. str. 169. i d. Prava suspikativna pitanja imaju isti oblik kao negativna admirativna pitanja te se pokatkad teško razlikuju od njih, jer čini razliku samo to, što se ne izgovaraju s admirativnim tonom. Isto vrijedi i za grčka suspikativna pitanja sa *μή*, koja imaju isti oblik kao pozitivna admirativna pitanja sa *μή* (isp. § 6.); a srpskohrvatskih admirativnih pitanja sa *da ne* nema.

II. Zavisne rečenice bojazni

A. u grčkom jeziku.

11. Ono, što se u samostalnoj rečenici bojazni sa *μή* i s konjunktivom kazuje ne riječju, nego samo osobitim (željnim) tonom, s kojim se rečenica izgovara, može se kazati i posebnom riječju, glagolom, koji znači bojazan, ili drugim izričajem takoga značenja, pa o njemu onda rečenica bojazni zavisi kao eksplikativna rečenica postala od finalne. Ali valja na um uzeti, da se kao pravi glagoli i drugi izričaji bojazni konstruiraju također glagoli i izričaji, koji sami ne znače bojazni, nego je samo pretpostavljaju (verba curandi), te se mogu držati za glagole i izričaje bojazni samo u pregnantnom značenju; na pr. *ὄρῳν, σκοπεῖν* (u strahu) paziti, *φροντίζειν* (u strahu) razmišljati, *ἐνθυμείσθαι* (u strahu) pomišljati, *φυλάττειν* i med. (u strahu) čuvati se itd. (isp. Kühnera-Gertha II, 390., Stahla 575. i d.). Što je o *μή* i *μή οὐ* rečeno u §§ 2. i 3., to vrijedi i ovdje. I konjunktiv je postao onako, kako je u § 2 rečeno. Ali dolazi pravilno samo iza glavnoga vremena u glavnoj rečenici, a iza sporednoga zamjenjuje ga pomjereni optativ (opt. obliquus), kao i u finalnim rečenicama; na pr. *αἰνότατον περιδείδια, μή τι πάθωμεν*. N 52. ,veoma se bojim, da što ne pretrpimo'. — *ἦρα κακῶς πράσσοντε μὴ μείζω κακὰ πησώμεθ'*, *εἴ τις τοῦσδ' ἀκούσεται λόγους*. Sof. El. 1003-4 ,pazi, da, iako nam je zlo, veće nevolje sebi ne pribavimo'. — *ἐφοβείτο, μὴ οὐ δύναιτο ἐκ τῆς χώρας ἐξελθεῖν τῆς βασιλείας*. Ksen. An. 3, 1, 12. ,bojao se, da ne bude to, da ne uzmogne iz zemlje kraljeve izići (= bojeći se želio je to, da uzmogne izići)'. Više primjera kod Kühnera-Gertha II, 390. i d. i kod Stahla 576. i d.

Čovjek bi mislio, da je ta konstrukcija postala tako, da se pred samostalnu rečenicu bojazni (§ 2.) metnuo glagol bojazni. Ali valja na um uzeti, da bojazan i želja u samostalnoj rečenici dolazi od onoga, koji govori, a u zavisnoj od subjekta glavne rečenice. Poradi toga valja rečenu konstrukciju tumačiti tako, da je zavisna rečenica postala već u savezu s glagolom bojazni kao o njemu zavisna, ali tumačenje valja da se slaže s onim, koje je kod samostalne rečenice razloženo. Tako držim, da je prvi od navedenih primjera kao tipičan prošao ovaj razvoj značenja: Bojeći se želim (nešto), (onda) ne ćemo ništa pretrpjeti — bojeći se želim (nešto za to), da što ne pretrpimo — bojeći se želim (to), da što ne pretrpimo. Taj proces objašnjuje i to, kako dolazi do toga, da bojazan i želja u zavisnoj rečenici dolazi od subjekta glavne rečenice. Bojazan se naime i želja u zavisnoj rečenici ne izriče direktno kao u samostalnoj, kao čuvstvo onoga, koji govori, nego indirektno, t. j. onaj, koji govori samo spominje, da netko (subjekat glavne rečenice) to čuvstvo ima. Samo ako je glagol glavne rečenice u postulativnom obliku, ili ako je onaj, koji govori, sam subjekat glavne rečenice, dolazi bojazan i želja od onoga, koji govori; na pr. *ἐνθαῦτα δὴ οἱ Ἰργεῖοι τὴν μὲν ἐκ τοῦ φανεροῦ μάχην οὐκ ἐφοβέοντο, ἀλλὰ (sc. ἐφοβέοντο) μὴ ὀλίγον αἰεθεῖωσι*. Herod. VI, 77. 'Argivci se nijesu ostavili boja bojali, nego da ne budu prevareni' (konjunktiv je ostao i iza sporednoga vremena; zavisna rečenica izriče strah i želju subjekta glavne rečenice t. j. Argivaca). — *φύλαξαι μὴ θράσος τέξῃ φόβον*. Esh. Hik. 498. '(u strahu ti kažem:) budi na oprezu, da smjelost ne rodi strah' (boji se onaj, koji govori, Danaj, a ne subjekat glavne rečenice Polazgo, jer je glagol glavne rečenice u postulativnom obliku, u imperativu). U ostalom isto vrijedi i u finalnim rečenicama za lice, od kojega namjera dolazi. A u tom izbija srodnost rečenica bojazni s finalnima.

12. Što smo kod samostalnih rečenica bojazni našli (§ 3.), da *μή* s konjunktivom, ako se radnja glagolska vrši u sadašnjosti ili u prošlosti, direktno znači želju, da se ne pokaže, da se radnja vrši ili da se vršila, a indirektno i nagađanje, da se vrši ili da se vršila, ali da se u tom slučaju konjunktiv rado zamjenjuje indikativom, koji takovo nagađanje znači direktno, — sve to vrijedi i ovdje, ali ne samo za konjunktiv, nego i za pomjereni optativ. Evo primjerâ najprije za konjunktiv i za optativ, a onda za indikativ: *νῦν δ' αἰνῶς δειδούσα κατὰ φόβον, μὴ σε παρτίπῃ ἀρρωσέσῃα θέτις*. A

555. 'bojim se, da se ne pokaže, da te je nagovorila T. = b. s., da te je možda nagovorila T.'. — *δεινῶς ἀνυμῶ μὴ βλέπων ὁ μάμτις* ἦ. Sof. Ed. Kr. 747. 'bojim se, da se ne pokaže, da vidjelac vidi = b. s., da vidjelac možda vidi'. — *ἔδεισαν μὴ λύττα τις ὥσπερ κοῖν ἡμῖν ἐμπεπτῶκοι* (pomjereni optativ). Kscn. Anab. 5, 7, 26. 'pobojali su se, da ne bude neka bjesnoća kao na pse na nas udarila = p. s. s. 'da je možda neka bjesnoća na nas udarila'. — *δεῖδω μὴ δὴ πάντα θεὰ νημερτέα εἶπεν*. ε 300. 'bojim se, da je možda sve božica po istini rekla'. — *νῦν δὲ φοβοῦμεθα μὴ ἀμφοτέρων ἀμα ἡμαρτήκαμεν*. Tuk. III, 83. 'bojim se, da smo možda jedno i drugo zajedno promašili'. — *κίνδυνος μὴ οὐδὲν ἴσται ὁ ἀνδρῶπος διαρῆσαι*. Hipokr. I, 90, 13. 'pogibao je, da možda ne će moći čovjek izdržati' (mjesto konjunktiva dolazi evo za budućnost i futur). Mjesto indikativa ima i potencijalni optativ: *φοβοῦνται μὴ ματαία ἂν γένοιτο αὐτῇ ἢ κατασκευή, εἰ πόλεμος ἐγερθεῖν*. Kscn. *Πόροι* 4, 41. 'boje se, da bi možda uzaludna bila ova uredba, ako bi rat nastao'. Više primjera kod Kühnera-Gertha II, 392., 394. i d. i kod Stahla 578. i d., pa kod Webera Absichtss. II, 53.

Kao samostalna rečenica s *μή* i s indikativom, koja znači nagađanje, tako može i takova zavisna prijeći u suspikativno pitanje, dakako u indirektno, ali samo onda, ako glagol glavne rečenice ima takovo značenje, da se uza nj može prisloniti indirektno pitanje, t. j. ako znači težnju za obaviješću, koja nagađanje i pretvara u pitanje. Još valja istaknuti, da dok za direktno suspikativno pitanje s konjunktivom nemam pouzdana primjera (našli smo ih samo za admirativno pitanje u Platona, § 6.), čini se, da ima indirektnih i s konjunktivom. Jedna i druga, i ona s konjunktivom i ona s indikativom, postale su od nagađanja (isp. § 5.), samo je razlika u tom, da je nagađanje u rečenici s konjunktivom indirektno, a u rečenici s indikativom direktno. Konjunktivne bih onakove primjere uvrstio ovamo, kakvi su ovi: *σκοποῦνται τ' ἐνθάδε, μὴ μοιζὸς ἔνδον ἦ τις ἀποκεκρυμμένος*. Aristof. Tesm. 396. 'traže odmah, nije li* preljubnik unutra kakav sakrit'. — *δεῦρ' ἐς τοῦς φύλακας καταβείομεν, ὅφρα ἴδωμεν, μὴ τοὶ μὲν καμάτῳ ἀδολότες ἦδὲ καὶ ὕπνῳ κοιμήσονται, ἀτὰρ φυλακῆς ἐπὶ πάγχυ*

* Budući da nema srpskohrvatskih indirektnih nepravilnih suspikativnih pitanja sa *da ne* (§ 21.), koja bi postanjem i značenjem odgovarala grčkima sa *μή*, valja takova grčka prevoditi srpskohrvatskim indirektnim pravim suspikativnim pitanjima (§ 10.).

λὰ θῶνται. *K* 97—101. 'ded sidimo k stražarima, da vidimo, nijesu li umorom svladani i snom zaspali, a na stražu sasvim zaboravili'. — *γοροντίζω μὴ κράτιστον ἢ μοι σιγᾶν*. Ksen. Mem. 4, 2, 39. 'razmišljam nije li najbolje šutjeti'. — Primjer s pomjerenim optativom: *ὁ δ' (sc. Ὀδυσσεύς) ἤδη τόξον ἐνώμα πάντῃ ἀναστρωγῶν, πειρώμενος ἔνθα καὶ ἔνθα, μὴ χεῖρα ἴπες ἔδοιεν ἀποικομένοιο ἀνακτος*. *φ* 393—5. 'a on je već luk okretao i obraćao kušajući odovud i odonud, nijesu li rog crvi rastakali, dok nije bilo kod kuće gospodara'. Primjeri s indikativom: *ἀλλ' εἰσόμεσθα, μὴ τι καὶ κατὰσχετον κορυφῇ καλύπτει καρδίᾳ θυμουμένη*. Sof. Ant. 1253—4. 'znat ćemo, ne čuva li što i potajno sakriva u srcu gnjevnom'. — *ὄρα παροῦσα πέλας, μὴ καιθανῶν σε σύγγονος λέλῃθ' ὁδε*. Eur. Or. 208—9. 'gledaj nazočna, nije li umr'o ovaj brat, a ti nijesi opazila'. — *εἰπέτω τοῖνυν καὶ τόδε ἡμῖν ὁ Τισίας, μή τι ἄλλο λέγει τὸ εἰκὸς ἢ τὸ ὑγ' πλὴθι δοκοῦν*. Plat. Fedr. 273, a. 'neka nam dakle kaže i ovo Tisija, ne zove li drugo što vjerojatno nego ono, što svjetina drži'. Isp. Kühnera-Gertha II, 391. i d., 394. i d., Stahla 578 i d.

13. Dojakošnje je naše istraživanje rečenica bojazni u grčkom jeziku pokazalo, da su one rečenice bojazni, kojima smo se bavili, i samostalne i zavisne, upravo negativne postulativne (dakle prohibitivne) eksplikativne rečenice bez veznika, postale od finalnih. Ali zavisne rečenice bojazni dolaze i u obliku negativnih postulativnih eksplikativnih rečenica s veznicima *ὅπως* i *ὥς* (*ǎv*). Prije pak nego počnem o njima raspravljati, valja da razložim nazive, koje ću za pojedine vrste finalnih i od njih postalih eksplikativnih rečenica s veznicima upotrebljavati, jer će se razlikovati od običajnih i bolje označivati prirodu rečenicâ. Kao veznici dolaze u finalnim rečenicama: 1. hipot. veznik *εἰ* (*ἐάν, αἶ τε*); takove rečenice zvat ću hipotetičke finalne, a od njih postale eksplikativne: hipotetičko-finalne eksplikativne ili samo hipotetičke eksplikativne; 2. veznici postali od relativnoga pronomena, a njih imaju dvije vrste: *a*) veznik je adverb paratetičkoga relativa, *ὅτε, ὥς, ὅπως*; takove finalne rečenice zvat ću paratetičke finalne; *b*) veznik je adverb hipotetičkoga relativa, *ὥς ἂν, ὅπως ἂν*; takove ću finalne rečenice zvati finalne hipotetičke, a od njih postale eksplikativne: finalno-hipotetičke eksplikativne ili samo finalne eksplikativne. Što mi znači paratetički što li hipotetički relativ, o tom v. Rad J. ak. 138. str. 93. i moje Beiträge § 33, a.

Rečenice s *ὥς* (*ǎv*), u kojih obliku dolaze rečenice bo-
jazni, pripadaju među finalno-hipotetičke eksplikativne i dolaze obično
iza glagola studendi, na pr. *ἐπιμέλῃσθαι* 'brinuti se', *σπονδάζειν*
'nastojati', *φράζεσθαι*, *βουλεύσθαι* 'snovati', *σκοπεῖν* 'paziti, gledati',
παρασκευάζεσθαι 'spremati se' itd. (isp. Kühnera-Gertha II. str. 372.,
Stahla str. 567.), a samo negativne i uz glagole timendi. Postanje i
značenje takovih rečenica nastojao sam razložiti u Radu Jug. ak.
233. str. 8. i d., gdje sam ih shvatio kao sinteze hipotetičko-finalnih
eksplikativnih s *ἐάν*. Ovdje ću to razlaganje samo još dopuniti, ali
mi kod toga valja biti malo opširniji. Pravi svoj značaj pokazuju
te rečenice tek u prostom finalnom značenju; na pr. *σταθῶμεν*
ἐκποδῶν, ὥς ἂν σαφῶς μάθω γυναικῶν ἥτις ἴδε προστροπή. Esh.
Hoef. 20. = *σταθῶμεν ἐκποδῶν, ἐάν τῷ τρόπῳ α σαφῶς μάθω,*
ἵνα τῷ τρόπῳ α ili *οὕτως σαφῶς μάθω; ἐάν τῷ τρόπῳ β σαφῶς*
μάθω, ἵνα τῷ τρόπῳ β ili *οὕτως σαφῶς μάθω; ἐάν τῷ τρόπῳ γ*
σαφῶς μάθω, ἵνα τῷ τρόπῳ γ ili *οὕτως σαφῶς μάθω...* Sinteza:
σταθῶμεν ἐκποδῶν, ὥς ἂν σαφῶς μάθω, ἵνα οὕτως σαφῶς μάθω:
'stanimo na stranu, kako ću pouzdano doznati, da tako pouzdano
doznam'. Konjunktiv s *ǎv* u rečenici s *ὥς* (kao i u rečenicama s *ἐάν*)
futurski je i ostaje futurski, makar da je radnja njegova finalna, ali
da je finalna, ne izriče se rečenicom s *ὥς*, nego bi se izreklo nje-
zinom unutrašnjom apodozom, koja se uz nju pomišlja, ali se ne
izriče. Inače vrijedi za rečenu s *ὥς ἂν* sve ono, što će se malo
niže o jednakim rečenicama s futurom kazati. Ona se ipak može
držati za finalnu, i to za finalno-hipotetičku, i *ὥς* za finalni veznik,
jer je radnja njezina finalna, kao što bi pokazivala unutrašnja apo-
doza, u kojoj bi ista radnja bila prikazana kao finalna. Ako je u
glavnoj rečenici verbum studendi, onda finalno značenje prelazi u
finalno eksplikativno, jer finalna rečenica objašnjuje demonstrativ
glavne rečenice; tako svrha postaje objekat; na pr. *ἀλλὰ σὺόπει,*
ὅπως ἂν ἀποθάνωμεν ἀνδριζώματα. Aristof. Vit. 81. prvobitno
'pazi (z a t o) kako ćemo umrijeti najhrabrije, da tako umremo naj-
hrabrije', a onda: 'pazi (n a t o), kako ćemo umrijeti najhrabrije, da
tako umremo najhrabrije'. Konstrukcija s konjunktivom bez *ǎv* ne
držim da je postala tako, da se *ǎv* od futurskoga konjunktiva izgu-
bilo tobože zato, što je konjunktiv postao finalan, nego po analogiji.
Budući naime da u finalnim rečenicama pored prostoga konjunktiva
dolazi i konjunktiv s *ǎv*, prvo, kad je finalna rečenica paratetička,
drugo, kad je hipotetička, stao se i u eksplikativnim rečenicama,
premda su postale od finalnih hipotetičkih, upotrebljavati konjunktiv

bez *āv* pored konjunktiva s *āv*; na pr. *ἔπρωταιν, ὅπως πόλεμος γένηται*. Tuk. 1, 57, 4. 'radio je zato (fin., oko toga ekspl.), da rat nastane'.

Osim konjunktiva s *āv* i bez *āv* konstruiraju se naše rečenice još s pomještenim optativom, koji zamjenjuje konjunktiv s *āv* i bez *āv* iza historičkoga vremena, najviše pak s futurum, a i s potencijalnim optativom (uz *āv*). Futur dolazi već u čistim finalno-hipotetičkim rečenicama, otkud je prešao i u finalne eksplikativne. Stoga valja i ovdje najprije ogledati čiste finalne rečenice. Uzmimo primjer: *αἰεὶ δὲ μαλακοῖσι καὶ αἰμυλίοισι λόγοισι θέλει* (Kalipsa), *ὅπως Ἰθάκης ἐπιλήσεται* (Odisej) a 57.—8. "Ὅπως treba shvatiti kao hipotetičko-relativni adverab, dakle rečenicu s njim kao hipotetičko-relativnu; a takove se rečenice, ako su finalne, konstruiraju s futurum. Finalan joj pak smisao podaje to, što je radnja njezina doista finalna, ali se kao takova ne izriče njom, nego bi se izrekla njezinom finalnom unutrašnjom apodozom, koja se ne izriče, ali je ona zahtijeva pa i zastupa, jer protaza ne može biti bez apodoze. Rečenica s *ὅπως* kao protaza zajedno sa svojom unutrašnjom apodozom čini sintezu finalnih hipotetičkih rečenica, gdje se ima također pomišljati neizrečena finalna apodoza. Tako *θέλει, ὅπως ἐπιλήσεται* = *θέλει, ἵνα οὕτως ἐπιλάβηται, ὅπως ἐπιλήσεται* čini sintezu ovakvih rečenica: *θέλει, ἵνα τῷ τῷ α ἐπιλάβηται, εἰ τῷ τῷ α ἐπιλήσεται* itd. (isp. naprijed analizu primjera s *ὥς āv* iz Esh. Hoef. 20.). Ali rečenice s *εἰ* i s futurum u jeziku ne dolaze kao finalne (poput onih s *ἐāv*); ipak ih naše rečenice pretpostavljaju. Futur se u rečenici s *ὅπως* lako razumije; on kao i futurski konjunktiv s *āv* pokazuje, da se radnja glagolska, koja se za uvjet uzima, očekuje, ali u finalnoj unutrašnjoj apodozi, koja ima pokazati, da je ista radnja finalna, valja da se futur zamijeni finalnim konjunktivom. Ipak udara u oči, da u rečenici s *ὅπως*, koja zahtijeva i zastupa svoju unutrašnju finalnu apodozu i koja sadržava istu radnju, koja bi se u toj apodozi prikazivala kao finalna, te se i sama rečenica s *ὅπως* u neku ruku može označiti kao finalna, — da u toj rečenici futur ne prelazi u finalni konjunktiv. Ne prelazi pak stoga, što bi onda rečenica s *ὅπως* izgubila svoje hipotetičko značenje, po kojem se finalna radnja unutrašnje apodoze prikazuje kao hipotetička. Rečenica s *ὅπως* zapravo nije finalna i ne može biti finalna, nego samo upućuje na svoju finalnu unutrašnju apodozu, koja nije izrečena, kao što se unutrašnja apodoza uopće ne izriče, te finalnu njezinu radnju prikazuje kao hipotetičku. Samo s tom se

reservom može reći, da je rečenica s *ὅπως* i s futurom finalna. A po čemu se onda poznaje, da je radnja rečenice s *ὅπως* finalna? Obazirući se na razvoj naših rečenica valja konstatirati, da je rečenica s *ὅπως* bila najprije protaza glavnoj rečenici, u kojoj nije bio prezenter (*θέλγει*), nego futur (*θέλξει*): *οὕτω θέλξει, ὅπως ἐπιλήσεται*: 'tako će ga mamiti, kako će zaboraviti'. Ali Kalipsa Odiseja već doista mami (prez. *θέλγει*), jer se nada, da će se ono ispuniti, što je uvjet njezina mamljenja (to da će Itaku zaboraviti). Tako je *θέλγει* dobilo apsolutno značenje, a uvjet je postao hipotetički motiv. Ali onda ne može više rečenica s *ὅπως* izricati uvjet glavnoj rečenici s *θέλγει*. Budući pak da je radnja glavne rečenice takova, da se njom postiže buduća prema njoj radnja izrečene hipotetičke rečenice (poradi čega ju je Kalipsa i odabrala), postaje hipotetički motiv hipotetičkom svrhom radnje *θέλγει*, a to se izriče tako, da hipotetička rečenica dobiva svoju unutrašnju apodozu s finalnim značenjem. Tako ona dobiva novu apodozu, a obje rečenice (protaza i apodoza) znače, da je njihova radnja (koja je u obje ista) hipotetička svrha radnji glavne rečenice [*θέλγει, ὅπως ἐπιλήσεται, (ἴνα οὕτως ἐπιλάβηται)*]. Po tom se kao znaci, da je rečenica s *ὅπως* (*ὥς*) tobože finalna, mogu označiti ovi: a) glavna je rečenica apsolutna; b) zavisna rečenica sadržava hipotetički motiv radnji glavne rečenice; c) radnja je zavisne rečenice prema radnji glavne buduća; d) radnja je glavne rečenice takova, da se njom postiže radnja zavisne. Tako je jezik stvorio izričaj za finalne hipotetičke rečenice razlikujući ih od onih finalnih, u kojima veznici kao *ὥς, ὅπως* nijesu adverbij hipotetičkoga, nego paratetičkoga relativa. Tako držim da valja shvatiti futur, pa i futurski konjunktiv s *ἄν* u finalnim hipotetičkim rečenicama. Otuda je ta konstrukcija kod glagolâ studendi u glavnoj rečenici prešla i u finalno-hipotetičke eksplikativne rečenice s *ὅπως* (*ὥς*); na pr. *φράζεσθαι, ὅπως μνηστῆρας ἀναιδέσι χεῖρας ἐφήσεις. ν* 376. 'snuj, kako ćeš na prosce bestidne udariti'. — Potencijalni optativ može se u hipotetičko-finalnim eksplikativnim rečenicama razumjeti analogno futuru, samo se radnja protaze ne označuje kao očekivana (buduća), nego kao moguća; na pr. *σκοπῶ ὅπως ἂν ὁ μὲν παῖς ὅδε ὁ σὸς καὶ ἡ παῖς ἥδε ὥς ῥᾷστα διαγοιεν*. Ksen. Simp. 7, 2. 'gledam, kako bi dječak ovaj tvoj i djevojka ova što ugodnije prolazili (kako mogu — prolaziti)'.

Finalne su eksplikativne rečenice srodne s indirektnim pitanjima s *ὅπως* (*ὥς*), ali je razlika u glagolu glavne rečenice; dok je on ovdje verbum studendi, u indirektnim je pitanjima verbum dicendi

ili sentiendi, pa prema tomu je unutrašnja apodoza ovdje finalna, a tamo deklarativna rečenica. Ovdje se dakle radi o načinu, kojim se radnja zavisne rečenice ima vršiti, a tamo o načinu, kojim se radnja zavisne rečenice doista vrši (ili se hoće vršiti); na pr. *οὐδὲ νίπω σάφα ἴδμεν, ὅπως ἔσται τὰδε ἔργα*. B. 252. 'ne znamo pouzdano, kako će biti ovi poslovi = da će biti onako, kako će biti' (ind. pit.). Više puta je teško odlučiti; isp. malo prije navedeni primjer iz *v* 376.

Finalne eksplikativne rečenice dolaze i kao samostalne rečenice; ono, što bi se izricalo glagolom studendi, o kojem bi bile zavisne, izriče se tonom, s kojim se izgovaraju; na pr. *καὶ ὅπως γε μὴ ὁ σοφιστὴς ἐπαυτὸν ἂ πωλεῖ ἐξαπατήσῃ ἑμᾶς*. Plat. Protag. 313, c. 'da samo sofist hvaleći, što prodaje, ne prevari nas!' Više primjera kod Kühnera-Gertha II, 376. A. 6. i kod Stahla 360, 3. Isp. srpskohrvatske samostalne postulativne rečenice sa *da* (*ne*) (Rad Jug. ak. 142. str. 93.).

Negacija je u tima rečenicama i zavisnima i samostalnim *μή*, ali ne stoga, što su finalne, nego stoga, što su hipotetičko-relativne, te bi *μή* bilo u njima, da i nijesu finalne; ali pristaje dobro i u finalne. Više primjera za sve vrste ovih rečenica kod Kühnera-Gertha II, 372. i d., kod Stahla 367. i d., 360, 3.

U srpskohrvatskom odgovaraju grčkim finalnim hipotetičkim i eksplikativnim rečenicama s *ὅπως* (*ώς*) rečenice istoga značenja s *kako* *ću* (— *bih*) i *kako* *da* uz prezenat ili kondicional. Ali takove se rečenice nahode rijetko, češće u starijem jeziku. Radije služe za to rečenice sa *da* (*ne*), koje su također finalne eksplikativne, ali nijesu hipotetičke kao grčke. (Isp. Rad Jug. ak. 142. str. 18. i d. i 33. i d.) A razumjeti se mogu ove rečenice onako kao i grčke. Ja ih sada držim za sinteze finalnih hipotetičkih s *da* *ako* (što sam u Radu Jug. ak. 233. str. 15. bilj. bio porekao). Uz rečenicu s *kako* *ću* ima se pomišljati finalna unutrašnja apodoza; na pr. Otac šalje dijete u školu, kako će što naučiti = kako će što naučiti, da tako što nauči. Konstrukcija *kako* *bih* odgovara grčkoj s *ὅπως* (*ώς*) uz potencijalni optativ (s *ἄν*). Osobito mi se zanimljive čine rečenice s *kako* *da*. U njima naime nalazim pojavu, koje u grčkom nijesam našao, da se naime uz protazu (s *kako*) izriče i unutrašnja apodoza (sa *da*). Već da *ako* valja shvatiti tako, da stoji mjesto *ako* *ću*, *da* — s prez.; na pr. da *ako* što naučiš = ako ćeš što naučiti, da što naučiš. Pa prema tome i *kako* *da* (na pr. kako da što nauči = kako će što naučiti, da tako što nauči). Čistu finalnu rečenicu

zamjenjuje iza glagola studendi finalna eksplikativna (na pr. otac želi, kako da dijete što nauči). Ali ova nam pojava ne podaje samo primjer, da se uz protazu izriče i njezina unutrašnja apodoza, nego i primjer, da se obje rečenice sažimaju u jednu. *Kako da bih znači*, da bi u unutrašnjoj apodozi bio finalni kondicional. Ali rečenica bojazni u srpskohrvatskom ne dolazi u obliku takovih rečenica. Zato ih i spominjem ovdje uza srodne grčke, koje sam njima i prevodio. Evo nekoliko primjera iz literature: Naumi da vjenča aždaju, *kako će* više zlo činiti. N. prip. Vuk 95². (fin.) — Da se ima tako živjeti, *kako bismo* ga mogli svaki dan dostojno primiti. J. Matović 494. (fin.). — Darij vlhavstvo veliko učini i djavalske hitrosti mnoge, *kako da* čudan poslu Aleksandrovu ukaže se. Aleks. Jag. Star. 3, 267. (fin.). — Bolje je meni nastojat, *kako ću* lopiže prodat. M. Držić 368. (ekspl.). — Molju te mnogo o sem govoreći, *kako da* me ne preslišiš. Aleks. Jag. Star. 3, 318. (ekspl.). — Isp. Akad. rj. IV, 748, d. i 756, 22.

Grčke zavisne rečenice bojazni dolaze, kao što je rečeno, i u obliku finalnih eksplikativnih rečenica zavisnih o glagolu timendi, koji valja shvatiti onako isto u pregnantnom značenju, kao što je naprijed u § 2. rečeno, tako da pravi njegov pojam bude raširen pojmom glagola studendi. Rečenica može biti samo negativna (prohibitivna); na pr. *δέδοιχ' ὅπως μή 'x ιης σωπης τησδ' ἀναρρήξει* (v. l. — ξη) *κατά*. Sof. Ed. Kr. 1074. 'bojeći se želim, (kako ne će iz ove šutnje provaliti zlo =) da ne provali'. — *φόβος ἔστιν, ὅπως μή καὶ αὐθις διασχισθῆσόμεθα*. Plat. Simp. 193, a. 'u strahu budući želim, (kako ne ćemo opet biti rastavljeni =) da ne budemo rastavljeni'. Više primjera kod Kühnera-Gertha II, 396, 9, a. i kod Stahlha 581, 1.

14. Od ovakovih valja razlikovati rečenice bojazni zavisne o negiranom glagolu timendi. Takove rečenice nijesu negativne, nego pozitivne; nijesu postulativne, pa nijesu ni postale od finalnih, jer čega se čovjek ne boji ili ne valja da se boji, to on ne želi ni odvratiti, ali eksplikativne jesu, jer tumače demonstrativ glavne rečenice kao objekat njezin (*τοῦτο, ὥς*) po čemu postaju objektne; veznik je u njima običniji *ὥς* nego *ὅπως*; glagolu timendi nije pojam raširen pojmom glagola studendi, nego glagola dicendi ili sentiendi (bojeći se mislim, da'), po čemu pripadaju u red deklarativnih rečenica s *ὥς, ὅτι* zavisnih o takom glagolu; na pr. *ἦν σὸ μή δείσης ποθ' ὥς γέλωι τοῦμὲν φαιδρὸν ὀφείτῃ καὶ αἶα*. Sof. El.

1309—10. „za koju bojeći se ne misli (to), (kako =) da će igda u smijehu vedro vidjeti moje lice“. Više primjera kod Kühner-Gertha II, 397, d. i kod Stahla 581, 3.

15. Rečenicom bojazni s *ὅτι* u indikativu kazuje se neka činjenica kao uzrok bojazni; na pr. *ἐφοβέτο, ὅτι ἀπὸ Διὸς μὲν βασιλέως τὸ ὄναρ ἐδόκει αὐτῷ εἶναι*. Ksen. An. 3, 1, 12. „bojao se, jer mu se činilo, da je san od Zeusa“. Kühner-Gerth II, 397, e, Stahl 582, 3.

16. I oblik hipotetičke rečenice i indirektnoga pitanja može imati zavisna rečenica bojazni. Rečenica s *εἰ* zavisna o glagolu bojazni može imati dvojako značenje; za jedno je primjer: *αἰὲρ φόβος εἰ πείσω δέσποιναν ἐμὴν*. Eur. Med. 184. „strah me je, hoću li nagovoriti gospodaricu svoju“. Rečenicu s *εἰ* valja shvatiti kao indirektno informativno pitanje zavisno o pojmu „ne znam“, koji je sadržan u pojmu „strah me je“ te izriče povod strahu (strah me je, jer ne znam); dakle: „strah me je, jer ne znam, hoću li nagovoriti“. Ona, koja to govori, želi, da nagovori gospodaricu. Za drugo značenje rečenice s *εἰ* primjer je: *ἀδυνῶ δ', εἰ γανήσομαι τάχα κατὸν μέγ' ἐκπράξας ἀπ' ἐλπίδος καλῆς*. Sof. Tr. 666—7. „u brizi sam, ako će se pokazati, da sam zlo veliko učinila u nadi dobroj“. Rečenica s *εἰ* pripada među onakove rečenice s *εἰ*, kakove su uz glagole *θανυμάζω* „čudim se“, *ἄχθομαι* „uznemirujem se“, *αἰσχύνομαι* „stidim se“ itd., na pr. *ὑμῶν θανυμάζω, εἰ μὴ βοηθήσετε ὑμῖν αὐτοῖς*. Ksen. Hel. 2, 3, 53. „čudim se, ako ne ćete pomoći sami sebi“. Kühner-Gerth II, 369, i d., Stahl 584, i d. A takovu sam rečenicu u Radu Jug. ak. 233, 1. i d. (Bulletin de l'Acad. yougosl. 3, 65. i d.) nastojao objasniti tako, da na pr. o *θανυμάζω* zavisni eksplikativna rečenica s *ὅτι*, koja je unutrašnja apodoza protazi s *εἰ* (*θανυμάζω, ὅτι οὐ βοηθήσετε, εἰ μὴ βοηθήσετε*), ali nije izrečena, nego je zastupa izrečena protaza, koja tako sama postaje eksplikativna (objektna) hipotetička rečenica, te je smisao našem primjeru: „čudim se (tomu), što ne ćete pomoći sami sebi“. Po tom je smisao primjeru iz Sof. Tr.: „u brizi sam, (što će se pokazati), ako će se pokazati, da sam zlo veliko učinila“. Ona, koja govori, želi, da se ne bi pokazalo, da je zlo učinila. Više primjera kod Kühnera-Gertha II, 396.

Ovdje ću odmah dodati, da može o glagolu timendi zavisjeti indirektno pitanje ne samo konjunkcionalno, nego i pronominalno; na pr. *δέδοιχα, ὃ τι ἀποκρινοῦμαι*. Plat. Teet. 195, c. „bojim se (jer ne znam), što ću odgovoriti“. Kühner-Gerth II, 397, c.

17. Mjesto čitave rečenice može se bojazan izreći i samim participom i infinitivom; na pr. *πὼς οὐχὶ ταρβείς τοιάδ' ἐκρίπτων ἔπη*; Eshil Prom. 932. 'kako se ne bojiš (zato), što takove riječi izbacuješ?' — *τίνα δὲ φοβήσεται υἱς ἀδικεῖν ἀδελφοῦ μεγάλου ὄντος οὕτω ὡς τὸν ἀδελφόν*; Ksen. Kir. 8, 7, 15. 'koga će se tko bojati vrijedati, ako ima brata moćnoga, tako kao brata njegova?'. Razlika između participa i infinitiva u tom je, da kod participa bojazan zadaje nešto, što jest, participom se dakle (kao rečenicom s *οὕτω* § 15.) izriče uzrok bojazni, a infinitiv pokazuje samo objekat bojazni: *φοβοῦμαι ἀδικῶν* znači 'bojim se stoga, što doista vrijedam', a *φοβοῦμαι ἀδικεῖν* 'bojim (žacam) se vrijedati, te ne vrijedam'. Više primjera za particip kod Kühnera-Gertha II, 398, f., kod Stahla 738.; za infinitiv kod Kühnera-Gertha II, 398, g., kod Stahla 634, 2.

B. u latinskom jeziku.

18. Zavisna rečenica bojazni veže se u glavnom bez konjunkcije; kao u grčkom shvaća se sama negacija *nē* (= *μή*) i *nē non* (= *μή οὐ*) kao konjunkcija; na pr. Sed metuo *ne* sero *veniam* depugnato proelio. Plaut. Men. 989. 'bojim se, da ne dođem kasno iza svršene bitke'. — Si manet, vereor, *ne* exercitum firmum habere *non possit*. Cic. Att. 7, 12, 2. 'bojeći se želim, da ne bude to, da ne uzmogne stalnu vojsku imati = bojim se i želim, da uzmogne stalnu vojsku imati'. Rečenica je kao i analogna grčka postala eksplikativna od finalne (prvobitno: 'bojeći se želim (nešto zato), da ne dođem kasno' (§ 11.) Kako je kod *ne non* objekat želji zapravo pozitivan, a kod pozitivnoga objekta želji i u pravim finalnim i u eksplikativnim finalnim rečenicama latinskima dolazi *ut*, zamijenilo se njim i u rečenicama bojazni *ne non*, te je rečenica dobila oblik pozitivne finalne eksplikativne rečenice kao pozitivnoga objekta želje u strahu. Takove pak zamjene u grčkom jeziku nijesmo našli. Primjer: Firmae hae vereor *ut sint* nuptiae. Ter. Hec. 101. 'bojeći se želim, da ova ženidba bude stalna'. Zanimljivo je pak, da to *ut* dolazi već u starom jeziku često pored *ne non*, dok u klasičkom preteže prvobitno *ne non*.

Kadšto radnja, koju znači konjunktiv, ne pada u budućnost kao obično, nego u sadašnjost ili u prošlost; na pr. Metuo, *ne* id consilii *ceperimus*, quod non facile explicare possimus. Cic. Fam. 14, 12. 'bojim se, da ne budemo takovu odluku stvorili, koju ne ćemo lako moći izvesti'. Kühner-Stegmann II, 195, a. b. Ta nas pojava sjeća grčke, gdje konjunktiv dobivši temporalno značenje

pače prelazi u indikativ, što u latinskom ne biva. Ali držim, da pojavu latinskoga jezika valja objasniti drukčije nego onu grčkoga, jer dolazi samo kod konjunktiva od perfektne osnove t. j. kod konjunktiva perfekta i pluskvamperfekta; to je pak konjunktiv gotove radnje, koja znači, da je za vrijeme njezina vršenja, jednostavna radnja prošla, a ta prošlost može i kod buduće gotove radnje, koja se izriče konjunktivom, biti prošlost za vrijeme, u koje se govori. Tako bi *ceperimus* u navedenom primjeru značilo ono što grč. *μή εἰλήφομεν* ili upravo *μή εἰλήφοιμεν* (jer lat. konj. = grč. opt.) i srpskohrvatski 'da ne budemo stvorili (u prošlosti)' (isp. u § 20. primjer iz Vukova Nov. zavj. Gal. 4, 11.). S grčkima se takove latinske rečenice slažu i u tom, da ne znače toliko bojazan koliko samo nagađanje, ali samo indirektno; na pr. *Vereor ne hoc verum sit* 'možda je to istina', *vereor ne hoc rerum non sit* 'možda to nije istina', često uz *vide ne* (*ne non, ut*) = *ὅρα μή* (*μή οὐ*) (§ 11.). Negativna rečenica uz *videre* i druge glagole sentiendi može se (kao i grčka uz *ὅρα*) shvatiti i kao indirektno suspikativno pitanje, ali se takove rečenice nijesu razvile (kao u grčkom) u osobitu kategoriju, jer konjunktiv nije prešao u indikativ; na pr. *Videamus, ne haec oratio sit* hominum assentantium nostrae imbecillitati. Cic. Tusc. 3, 13. 'gledajmo, nije li to govor ljudi, koji laskaju našoj slabosti' (= možda je to govor itd.). Kühner-Stegmann II, 195.

19. Spomenuti valja još neke pojedinačne konstrukcije:

a) U potonjem jeziku može mjesto *nē* stajati i *ut non*; takova je rečenica konsekutivna te ne pokazuje (kao sa *nē*) objekat, nego posljedak želje u strahu; na pr. *Cave, ut non* (= *nē*) *delinquas*. Komodijan Instructiones 2, 5, 7 'pazi tako, da ne ćeš sagriješiti'. Isp. Stolza-Schmalza Lat. Gramm.⁵ 692.*

b) Da bi se radnja zavisne rečenice istakla kao buduća, upotrebljava se od Varona i Cicerona počevši konjunktiv prezenta perifrastičke konjugacije; na pr. *Vereor, ne plures sint futuri*. Varo Ll. 7, 109. 'bojim se, da će ih biti više'. Isp. Stolza-Schmalza⁶ 691.

* Kühner-Gerth spominju II, 398. konsekutivnu rečenicu s *ὥστε* kao oblik zavisne rečenice bojazni i za grčki jezik te navode cigla dva primjera, od kojih prvi (iz Tuk. 1, 136.) nije zgodan, jer rečenica s *ὥστε* ne zavisi direktno od *δεδιεναι*, nego indirektno preko *ἔχειν*. Drugi je primjer s *ὥστε μή* zgodniji, ali konsekutivna rečenica ne zavisi baš o glagolu timendi, nego o glagolu *φυλάσσεσθαι* 'cavere, čuvati se', koji se ipak i inače konstruira kao i verba timendi (isp. § 11.). Evo ga: *ἔν τ' ἔλθωμεν ἐσ' αὐτοῦς πρὶν φυλάσσεσθαι ὥστε μή ληφθῆναι ἢ παρασκευάσσεσθαι ὥστε ἀμείνασθαι, μάλιστα ἂν λάβοιμεν καὶ ἀνθρώπους καὶ χοῖματα*. Ksen. An.

c) Kao u grčkom (§ 16.) tako može i u latinskom o glagolu timendi kadšto zavisjeti indirektno pitanje bilo konjunkcionalno bilo pronominalno; na pr. Sed vereor, *num* hic aliud sit dicendum. Gai. Dig. 20, 4, 11, 2. 'bojim se, (jer ne znam,) valja li ovdje drugo kazati'. — Hoc *quid* sit, vereor. Ter. Eun. 644. 'bojim se, (jer ne znam), što je to'. Kühner-Stegmann II, 487. A.

d) i u latinskom se potonjem jeziku objekat bojazni može izreći rečenicom sa *quod* kao i u grčkom rečenicom s $\acute{\omega}\varsigma$ (§ 14.) ili u srpskohrvatskom rečenicom sa *da* (§ 22, b); na pr. Non debetis timere, *quod* absque dei *vivatis* providentia. Hier. in Matth. 10, 29. sqq. p. 63. 'da živite'. Stolz-Schmalz Lat. Gramm.⁵ 723.

e) Rijetko dolazi iza glagola timendi i rečenica sa *quin* ili sa *quominus*; na pr. Non metuo, *quin* meae uxori latae suppetiae *sient*. Plaut. Amph. 1106. (non metuo = non dubito; 'ne bojim se = ne sumnjam, da je pružena pomoć'. Kühner-Stegmann II, 256. A. 4. (non vereor quominus = nihil obstat quominus).

f) Kadšto uz verba timendi dolazi infinitiv ili akuzativ s infinitivom (isp. grč. § 17.); na pr. Nil metuunt *iurare*. Katulo 64, 146. 'ništa se ne žacaju priseći'. — Et *ipsam* *coloniam* ingens metus erat *defecturam*. Liv. 3, 22, 2. 'valjalo se veoma bojati, da će sama naseoba otpasti'. Kühner-Stegmann I, 667., II, 255.

C. u srpskohrvatskom jeziku.

20. Grčkim rečenicama sa $\mu\eta$ i latinskim sa *ne* iza glagolâ bojazni odgovaraju srpskohrvatske sa *da ne* i s prezentom ili s kondicionalom, kojima valja postanje i značenje isto onako tumačiti kao i rečenicim grčkim i latinskim. I one su postale od finalnih. I njima se izriče želja subjekta glavne rečenice ili (kod postulativnoga oblika glagolskoga) onoga, koji govori — želja, da ne bude ono, što glagol zavisne rečenice znači, a tim se izriče i ono, čega se on boji. Samo treba na pameti držati, da prema onome, što je u § 9. rečeno, naše rečenice ni kao finalne nijesu još imale nikakve konjunkcije. Istom kad je kopulativna partikula *da* u finalnim rečenicama postala konjunkcijom, prešla je kao takova i ovamo. Glagolski oblik zavisne rečenice može biti ili prezenat (obično perfektivnoga glagola), koji u slavenskim jezicima zastupa indoevropski konjunktiv, ili kondicional, koji po značenju odgovara indoevropskomu optativu. Primjeri: Tere se bojahu, *da ne umre*. N. Nalješković 1, 138. — Bojim se za vas, *da se ne budem uzalud trudio* oko vas. Nov. zavj. Vuk, Gal. 4,

11. (φοβοῦμαι ὑμᾶς, μήτεως εἰκῇ κεκοπίασα εἰς ὑμᾶς: timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis); *trudio se budem* je perfektivni oblik prema imperfektivnomu: *trudio sam se; da se ne budem trudio* znači upravo ono, što grčki *μή κεκοπιάσω* (konj. perf.); isp. § 18. Više primjera Akad. rj. I. 512.^b

Takove zavisne rečenice mogu kao i grčke s *ὅπως* (§ 13. str. 201.) postati i samostalne, kao što je u § 9. razloženo.

21. Za indirektna suspikativna pitanja, za koja smo našli primjerâ i u grčkom (§ 12.), a i u latinskom jeziku (§ 18.), u srpskohrvatskom nema pouzdanih primjera, a nema ih jamačno zato, što bi se rečenica sa *da ne* mogla i drukčije razumjeti. U primjerima, kakvi su ovi, držim da nije pitanje, nego nagađanje: Bojati se je *da nisi* ti pjan. F. Lastrić Test. ad. 36. (= b. s. j. da si ti možda pjan). — Kašto uzmu vrana ždrijepca pa ga odvedu na groblje i prevode preko grobova u kojima se boje *da nije* vukodlak. Vuk. Živ. 214. — Došavši onde pomisle, *da ne će* u onome čardaku *biti* njihova sestra. N. prip. Vuk 7.; (isp. grč. § 12.). Vidi u Akad. rj. I, 512.^b, b, aa. i Rad Jug. ak. 172, 192. i d.

Ali pravih suspikativnih pitanja (sa *ne li*, § 10.) ima i indirektnih; na pr. Zapita ga, *nije li* onud đe putem *video* njegova magarca. N. posl. Vuk 47. Rad Jug. akad. 172. str. 170. i d.).

22. Često se rečenicom zavisnom o glagolu bojazni ne kazuje želja, nego objekat bojazni, čega se tko boji (kao grčkom rečenicom sa *ὥς*, § 14. i latinskom sa *quod*, § 19, d.). Takova rečenica može biti i pozitivna (kakva obično i jest) i negativna prema tome, tiče li se božazan vršenja ili nevršenja radnje glagolske, a glagolski oblici mogu biti isti kao u samostalnoj rečenici. Od analogne grčke razlikuje se kao i analogna latinska naročito tim, što joj glavna rečenica ne mora kiti negativna. Što se pak karaktera njezina tiče, i ona je upravo eksplikativna, jer tumači akuzativ demonstrativnoga pronomena *to*, ali nije postulativna, nego kategorična, srodna s objektnom (deklarativnom) rečenicom iza glagola dicendi et sentiendi, a mogla bi se shvatiti i kao deklarativna, ako bi se glagol bojazni razumio u pregnantnom značenju 'bojeći se mislim'. Uz glavnu rečenicu veže se takova zavisna (kao i deklarativna) bez ikakve konjunkcije ili konjunkcijom *da*, koja ovamo nije došla od finalnih rečenica, nego samostalno od kopulativne partikule postala objektna konjunkcija kao u deklarativnim rečenicama (isp. Rad Jug. ak. 142. str. 61. i d.) Evo nekoliko primjera:

a) zavisna je rečenica bez konjunkcije: Mlad je zelen, bojim se *ozeptšće*. N. pj. Vuk I. 352. — Strah je mene, *bit će poginuo*. ib. 466. — U srcu *drugo su*, bojim se, *govorili*. F. Lastrić Test. 208. — Glagol bojazni u glavnoj rečenici pokazuje, da se zavisnom nešto nagađa (isp. § 11.). Stoga se glagol *bojati se* umeće, kad se hoće rečenica da označi kao nagađanje. Vuk u Rj. s. v. *bojati se* spominje: „bojim se doći će, t. j. čini mi se, ich vermute, opinor”. Takovo značenje ima i *bojim se* u navedenom posljednjem primjeru. Kadšto se s jednakom zadaćom umeće imperativ *boj se*, koji je najprije imao značiti, da se onaj, kome se govori, poziva, da se boji, jer se nagađa nešto, zbog čega doista valja da se boji; na pr. I tako se nijesi pričestio, ima, *boj se*, dvadeset godina. M. Đ. Miličević Več. 219.; a onda se stao umetati, da bi se rečenica označila kao nagađanje. Vuk u Rj. s. v. *bojse* kaže, da znači: „valja da, može biti, vielleicht, kann sein, opinor”. Otuda je postao i adverb *bojske* s istim značenjem. Isp. Akad. rj. I, 513^b. Tako se umeće i negativni imperativ *ne boj(te) se*, kad se hoće da poreče neka pretpostavljena misao onoga, kome se govori, najprije zacijelo u slučaju, kad bi ta misao značila za nj nešto neugodno, a onda samo zato, da se poricanje potkrijepi; na pr. Scinite da će ove pogrde u snu proć? Ne će, *ne bojte se*. F. Lastrić Ned. 320. (Isp. grč. οὐ μὴ § 4.) Akad. rj. I, 513^a.

b) zavisna se rečenica s glavnom veže konjunkcijom *da (ne)*; na pr. Ali se ja boju *da se* svak *raduje*, nevolju ko moju razumije i čuje. N. Nalješković 2, 75. — Ali ti se ljuto bojim, *da* nam natrag *ne ćeš doći*. N. pj. Vuk I, 91. — Bojim se, *da se izgubim*. J. Filipović I, 173. (= da ću se izgubiti, prezenat perfektivnoga glagola u značenju futura). — Procinimo: da se izvišaju svi nedevoti; bojim se, *da bi opustio* svijet. I. Ančić Svit. 19. Akad. rj. I, 512^a i ^b.

23. Zavisna je rečenica kausalna; na pr. Nit se boji, strašnu propast *što posvoji*. V. Došen 4. Akad. rj. I, 513, 13. navodi taj jedini primjer. Isp. grč. primjere s *ὅτι* § 15.

24. Zavisna rečenica može biti i indirektno informativno pitanje; na pr. Kroz toj se ja bojim, *hoću li* tužan moć ustima kad mojim moj grešni duh *pomoć*. N. Domitrović 69. Akad. rj. I, 513, 12. navodi taj jedini primjer. (Isp. grčku rečenicu s *εἰ* u § 16. Pitanje je naše onakovo kao grčki primjer iz Sof. Tr. 666, (bojim se, hoću li = bojim se, jer ne znam, hoću li); za lat. jezik isp. 519, e.

25. Kako u grčkom (§ 17.) i u latinskom (§ 19. f.) tako može i u srpskohrvatskom mjesto rečenice o glagolu bojazni zavisjeti infinitiv; na pr. Nemoj se bojati *uzeti* Mariju. I. Bandulavić 9. (*μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν Μαρίαν τὴν γυναῖκα σου*: noli timere accipere Mariam coniugem suam). Mat, 1, 20. — Stra je mene, ja se bojim ljuto *prolaziti* proz Dugu krvavu. N. pj. Vuk IV, 384. — Bojim se *goriti* i *mučiti* u vik. F. Lastrić Ned. 210. U prvom i drugom primjeru radnja infinitiva stoji do volje subjektove, a u trećem ne stoji. Akad. rj. I, 511^b, 10. — — Mjesto infinitiva dolazi pozitivna rečenica sa *da* i s prezentom perfektivnoga glagola (kao i inače često); na pr. Gospodaru, kad se bojiš tako, *da provedeš* (= provesti) svate kroz planinu, daj ti meni muško odijelo... N. pj. Vuk III, 480. Rečenica sa *da* razlikuje se od onih § 22., jer prezenat nema temporalna značenja. Isp. Rad. Jug. ak. 142. str. 35. i d.

Zaglavak.

26. Naše je istraživanje pokazalo, da se rečenice bojazni u sva tri jezika, na koje smo se obazirali, u konstrukciji slažu u ovim tačkama: Najznatnija je od njih ta, da se u sva tri jezika bojazan i u samostalnom i u zavisnom o glagolu bojazni obliku izriče eksplikativnom postulativnom (prohibitivnom) rečenicom: u grčkom sa *μή* (*μή οὐ*, § 2. i 11.), u latinskom sa *nē* (*nē non*, § 8. i 18.), u srpskohrvatskom sa *da ne* (§ 9. i 20.), i da je ta rečenica u sva tri jezika postala od finalne. Sva tri jezika slažu se još u tom, da o glagolu bojazni zavisi: a) indirektno pitanje (§ 16., 19. c., 24.); b) objektna rečenica u grčkom s *ὅς* (§ 14.), u latinskom sa *quod* (§ 19. d.), u srpskohrvatskom sa *da* (§ 22. b.); c) infinitiv (u latinskom i akuzativ s infinitivom) (§ 17., 19. f., 25.). — Inače ima samo još par tačaka, u kojima se slažu samo jezici grčki i srpskohrvatski, a takovih, u kojima bi se slagali samo jezici grčki i latinski (osim rijetkoga slučaja spomenutoga u § 19. a., s bilješkom, kad zavisna rečenica bojazni ima oblik konsekvativne rečenice grč. s *ὥστε*, lat. *ut non*) — ili samo latinski i srpskohrvatski, upravo i nema.

Grčki i srpskohrvatski jezik slažu se u ovim tačkama: a) U jednom i u drugom jeziku postala su od prohibitivnih rečenica bojazni suspikativna pitanja; u grčkom i direktna (§ 5.) i indirektna (§ 12.), u srpskohrvatskom samo direktna (§ 10. i 21.); — b) zavisna rečenica bojazni može biti kausalna rečenica u grčkom s *ὅτι*

Svaki od tih jezika ima i osobitih konstrukcija, koje se u drugima ne nalaze. Tako a) od grčkih prohibitivnih rečenica sa *μή* osim suspikativnih postaju i admirativna pitanja (§ 6.), čemu ni u latinskom ni u srpskohrvatskom nema paralele; — b) grčke rečenice bojazni dolaze i u obliku negativnih hipotetičko-finalnih eksplikativnih rečenica s *ὅπως (ὅς) (ἄν)*; finalne su eksplikativne i latinske rečenice s *ut* i srpskohrvatske sa *da* (*ne*), koje također služe kao rečenice bojazni (§ 18. i 20.); ali one nijesu hipotetičke (kao grčke), te po značenju ne odgovaraju grčkima; po značenju odgovaraju grčkima srpskohrvatske finalne i finalne eksplikativne rečenice s *kako ču, kako da* (§ 13.), ali one ne služe kao rečenice bojazni; — c) u grčkom se objekat bojazni može izreći i participom (§ 17.), čega u drugim jezicima nema; — d) u latinskom se u zavisnoj rečenici bojazni *nē non* može zamijeniti s *ut* (§ 18.), čemu opet ni u grčkom ni u srpskohrvatskom nema analogije; — e) u latinskom može zavisnu rečenicu bojazni činiti rečenica sa *quin* ili *quominus* (§ 19. e.), što je opet bez analogije; — f) u srpskohrvatskom može objektna rečenica bojazni biti bez konjunkcije (*da* = grč. *ὅς*, lat. *quod*) (§ 22.), čemu opet u drugim jezicima nema paralele.

Kao najznatniji rezultat našega istraživanja mislim da mogu istaći to, da je raščišćen odnos grčkih suspikativnih pitanja sa *μή* i direktnih (§ 5.) i indirektnih (§ 12.) prema prohibitivnim rečenicama sa *μή* i odnos grčkih admirativnih pitanja sa *μή* (§ 6.) prema suspikativnima, a zajedno i odnos srpskohrvatskih (samo direktnih) suspikativnih pitanja sa *da ne* (§ 10.) prema prohibitivnim rečenicama. Sva ta pitanja potječu od prohibitivnih rečenica. U latinskom smo našli samo trag indirektnim suspikativnim pitanjima sa *nē* poteklim od prohibitivnih rečenica (§ 18.).

Pregled sadržaja.

§ 1. Uvod. Str. 183. — I. *Samostalne rečenice bojazni*. A. u grčkom jeziku. — 2. Postanja rečenice sa *μή* i s konjunktivom. 183. — 3. Konjunktiv se zamjenjuje indikativom. 185. — 4. Rečenice s *ὅς μή*. 187. — 5. Suspikativna pitanja sa *μή*. 188. — 6. Admirativna pitanja sa *μή*. 189. — 7. Pitanja sa *ὅπως*. 190. — B. u latinskom jeziku — 8. Rečenice sa *nē* i s konjunktivom. 191. — C. u srpskohrvatskom jeziku. — 9. Prohibitivne rečenice sa *da ne*. 192. — 10. Suspikativna pitanja sa *da ne* i sa *ne li*. 192.

II. *Zavisne rečenice bojazni*. A. u grčkom jeziku. — 11. Zavisne rečenice sa *μή* i s konjunktivom. 194. — 12. Indirektna suspikativna pitanja sa *μή*.

195. — 11. Rečenice s *ἄρα* (*ós*) *μή*. 197. — 14. Objektne rečenice s *ὅς*. 202. — 15. Kausalne rečenice s *ὅτι*. 203. — 16. Hipotetičke i indirektne upitne rečenice. 203. — 17. Bojazan se izriče participom ili infinitivom. 204. — — B. u latinskom jeziku. — 18. Prohibitivne rečenice sa *nē* (*nē non*). 204. — 19. Druge vrste zavisnih rečenica: a) konsekutivna s *ut non* (nijesto *nē*) (i u grčkom s *ὥστε* i s inf.), b) *nē* s konjunktivom perifrastičke konjugacije, c) indirektno pitanje, d) objektna rečenica sa *quod*, e) rečenica sa *quin* ili sa *quominus*, f) infinitiv (akuzativ s infinitivom). 205. — — C u srpskohrvatskom jeziku. — 20. Prohibitivne rečenice sa *da ne*. 206. — 21. Indirektna suspikativna pitanja sa *da ne* (?) i *ne li*. 207. — 22. Objektne rečenice a) bez veznika, b) s veznikom *da*. 207. — 23. Kausalne rečenice sa *ito*. 208. — 24. Indirektna informativna pitanja. 208. — 25. O glagolu bojazni zavisi infinitiv. 209. — 26. Zaglavlak. 209.